

Klasik Şiirde Aşkın Gizlenmesi ve İfşası -Arap ve Türk Şiiri Arasında Karşılaştırmalı Bir Çalışma-

Concealment and Disclosure of Love in Classical Poetry -A Comparative Study of Arabic and Turkish Poetry-

Muhammed Faruk Çakır

Öz

Klasik Arap ve Türk şiirine geniş bir perspektiften bakıldığında, Müslüman Doğu edebiyatının bu iki önemli temsilcisinin gerek vezin ve nazım şekilleri gerekse edebî türler ve temalar noktasında birçok müstereğe sahip olduğu görülür. Edebiyat tarihçileri Arap ve Türk şiiri arasındaki şekil ve muhteva benzerliklerine dikkat çekse de bu iki şiir geleneğinin sahip olduğu müşterekler günümüz karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları kapsamında henüz istenen seviyede ele alınıp aydınlatılmış değildir. Bu bağlamda klasik dönem Arap-Türk şiiri sahasında yapılacak mukayeseli tematik çalışmalar için bir fikir ve yöntem sunmayı amaçlayan bu araştırma, Arap ve Türk şairlerinin üzerinde en çok kalem oynattığı konulardan biri olan “aşkın gizlenmesi ve ifşası” temasına odaklanmakta ve bu tema özelinde klasik Arap ve Türk şiiri arasındaki benzerliklere ışık tutmayı amaçlamaktadır. Klasik Arap ve Türk şiirindeki yaygın anlatılara göre âşık kınanmaktan korktuğu için aşkı gizlemekte, kalbinde yanan aşk ateşi ona türlü sıkıntılar yaşatmakta ve sakladığı aşk sırrı bazen gözyaşları bazen gönül yangını, bazen âh u enîn bazen de zayıflık ve beniz sarılığıyla aşikâr olmaktadır. İfşa edilmekten korkmasına rağmen kendi kendini ele veren âşığın bu hâli, çok sayıda şiire konu olmuş, aşk sırrını ortaya seren alametler her iki edebî gelenekte de birer ispiyoncuya teşbih edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve belagati, Karşılaştırmalı edebiyat, Platonik aşk, Aşkın gizlenmesi, Aşkın ifşası

Abstract

When classical Arabic and Turkish poetry is viewed from a broad perspective, these two important representatives of Muslim literature in the East share many similarities in terms of poetic meter and verse forms, literary genres, and themes. This research focuses on the theme of “concealment and disclosure of love,” which is one of the most common subjects on which Arab and Turkish poets write. We aim to shed light on classic Arabic and Turkish poets and the similarities between their poetry in this work. According to the narratives, the lover (poet) hides his love because he fears being condemned. However, the fire of love that burns in his heart causes him all kinds of problems, and the secret of love that he hides becomes apparent, sometimes through tears, sometimes through heartache, and sometimes through physical weakness and yellowness of the face (fever). Despite the fear of being exposed, this state of the lover who betrays himself has been the subject of many poems, and the signs by which poets reveal their secret state of love have been compared to a whistleblower in both literary traditions.

Keywords: Arabic language and eloquence, Comparative literature, Platonic love, Hiding love, Revealing love

* Sorumlu Yazar: Faruk Çakır (Öğr. Gör. Dr.), Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa, Türkiye. E-posta: farukcakir@uludag.edu.tr ORCID: 0000-0002-7831-5075

Atf: Çakır, Faruk, “Klasik Şiirde Aşkın Gizlenmesi ve İfşası -Arap ve Türk Şiiri Arasında Karşılaştırmalı Bir Çalışma-” *darulfunun ilahiyat* 35, 1 (2024): 37–57. <https://doi.org/10.26650/di.2023.34.2.1330112>

Extended Summary

Love has long been one of the most prominent themes in various literary traditions. The view of love, the qualities of the lover and the beloved and their relationship, the established metaphors and concepts in love poems, and the common similes and depictions used in love poems may differ from one literature to another depending on cultural, ethnic, religious, and other factors. However, nations that share a common source of values share a commonality in the field of literature. In this context, there are numerous commonalities between the poetry traditions of the Arabs and the Turks, who have been in close contact and have shared a common geography, and religious and cultural values for centuries. This unification has persisted throughout the ages and left a vast common literary heritage. That is, when classical Arabic and Turkish poetry is viewed broadly, these two important representatives of Muslim literature in the East share many similarities in terms of poetic meter and verse forms, literary genres, and themes. It is possible to speak of Arabic poetry's deep influence on this literary partnership, which began to form especially during the Abbasid period. The Turks, who became acquainted with Arabic poetry, particularly from the Abbasid period onward, wrote extensively on the themes shaped by this tradition. However, they did not forget to enrich these themes with their own unique images, motifs, and metaphors.

According to literary historians, Arabs influenced Persians, whereas Persians influenced Turks in the formation of Islamic literature. This general assumption is mostly correct; however, it should be noted that during the Abbasid period, the Turks established close relations with the Arabs and were deeply interested in Arabic language and literature. Because the Turks, who had been in close contact with the Abbasids from the start, were not only a great military and political power able to appoint and dismiss caliphs, but they also produced great writers and poets who wrote in Arabic. For example, prominent Turkish intellectuals of the Abbasid era included the diwan scribe and poet Ibrāhīm b. 'Abbās Šūlī, a descendant of the Oghuz Turk leader Šūlkagan, and the great historian, writer and poet Abū Bakr Šūlī. In addition to the names mentioned above, many Turkish poets of the time knew Arabic poetry and wrote in Arabic. Therefore, one can say that Turks were directly acquainted with and influenced by Arabic poetry during this early period.

Although literary historians point out similarities in form and content between Arabic and Turkish poetry, the commonalities of these two poetic traditions have yet to be addressed and illuminated at the desired level within the scope of contemporary comparative literary studies. In this context, this research, which aims to present an idea and method for comparative thematic studies in classical Arabic–Turkish poetry, focuses on the theme of “concealment and disclosure of love,” which is one of the subjects on which Arab and Turkish poets write the most. In this work, we hope to shed light on

classic Arabic and Turkish poets and the similarities between their poetry. Our article is unique in that it is the first study on this topic, so it draws attention to a gap in the literature regarding the theme and attempts to fill such gap to some extent.

According to the narratives, the lover (poet) hides his feelings because he fears being condemned. However, the fire of love that burns in his heart causes him all kinds of problems, and the secret of love that he hides becomes apparent, sometimes through tears, sometimes through heartache, and sometimes through physical weakness and yellowness of the face (fever). The type that the lover fears and avoids appears in Arabic poetry as a “condemner” (لذاع / مئال) and in Turkish poetry as “zâhid” (ignorant ascetic). The task of the lover’s “enemies” is to condemn the lover and expose his secret whenever they find even the smallest hint. As a result, many poets in both works of literature issue strict warnings to lovers to be discreet and hide their love. Despite the fear of being exposed, this state of the lover who betrays himself has been the subject of many poems, and the signs by which poets reveal their secret state of love have been compared to a whistleblower in both literary traditions. The most obvious of these “internal whistleblowers,” as highlighted by classical period Arab and Turkish poets, were identified and discussed in titles. Moreover, the couplet samples chosen from poets of different periods were discussed and interpreted using a comparative and descriptive method. Our extensive surveys and examinations revealed that Arab and Turkish poets approach this theme, which is centered on platonic love with similar feelings and expressions. Although the poets used different languages, they used the same propositions and concepts to describe the states of the platonic lover, the difficulties he faced while concealing his love, and how the lover revealed himself in similar ways. So much so that many poems appear to have been written by a single poet.

Another finding from our study is that the theme of “concealing and revealing love” has been prevalent in both Arabic and Turkish literature for centuries.

The Arabic and Turkish poetry has many common themes, such as “the lover’s concealment and disclosure of his love,” which is the subject of this article. These themes have been kept up-to-date for many centuries and are worthy and apt to be examined within the scope of comparative literature. There are now websites that help researchers conduct such comparative studies. Among the most important of these websites are “poetry.dctabudhabi.ae/#/,” which includes Arabic diwans, and “tebdiz.com,” which contains a large number of Turkish poems.

Giriş

İslamiyet'in ortaya çıkışı ve Arapları takiben Fars ve Türk unsurlarının Müslüman olmasıyla bu üç millet önce din paydasında buluşmuş; bilhassa Abbâsiler devrinde çok kültürlü ve uluslu bir toplumun teşekkülüyle yoğun bir etkileşime girmişlerdir. Bu etkileşim; dinî, siyasi, ticari ve sosyal alanlarda olduğu gibi ilim, sanat, edebiyat ve şiir sahalarında da yaşanmış; dolayısıyla bu üç milletin duygu ve düşünce dünyasında zamanla büyük bir yakınlık meydana gelmiştir.¹

İslamî dönem edebiyatında Arapların tartışmasız bir öncülüğü vardır.² Din ve siyaset alanındaki baskın güçleriyle Türk ve Fars unsurlarını yoğun bir tesir altına alan Araplar, sahip oldukları güçlü şiir geleneğiyle bu iki milletin edebiyatına hem şekil hem de muhteva açısından ciddi manada yön vermişlerdir. Öyle ki asırlar boyunca Türk ve Fars şairler Arap şiirinin vezni olan aruzu kullanmış; bu şiir etrafında oluşan duygu ve anlam evreninde kalem oynatmışlardır. Elbette bunu yaparken kendi renk ve motiflerini de katmış, böylece Arapların yanında önce Farslar sonra da Türkler Müslüman Doğu edebiyatının önemli birer paydaşı olmuşlardır.³ Edebiyat tarihçileri bu edebiyatın teşekkülünde Arapların Farsları, Farsların da Türkleri etkilediğini söyler.⁴ Bu genel kabul büyük oranda doğrudur; ancak Türklerin Abbâsiler döneminde Araplarla sıkı ilişkiler kurduğunu ve Arap dili ve edebiyatıyla yakından ilgilendiklerini de göz ardı etmemek gerekir. Zira kuruluşundan itibaren Abbâsilerle yakın temas hâlinde olan Türkler⁵ bir yandan halife atayıp azledecek kadar büyük bir askeri ve siyasi güç oldukları gibi diğer yandan Arapça kalem oynatan büyük edip ve şairler yetiştirmişlerdir. Mesela, Oğuz Türklerinin beyi Sülkağan'ın soyundan gelen divan kâtibi ve şair İbrâhim b. Abbâs Sülî (ö. 244/858 [?]) ve büyük tarihçi, edip ve şair Ebû Bekir Sülî (öl. 335/946) Abbâsiler devrinin önde gelen Türk münevverleridir. Bu dönemde saydığımız

- 1 Arap ve Türk edebiyatındaki bu yakınlığı dinî edebiyat bağlamında ele alan bir sempozyum bildirisi vardır. Bkz. Mehmet Akkuş, "Arap ve Türk Edebiyatında Dinî Edebiyatın Müşterekleri", ed. Yalçın Yaman (İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu, İzmir: Sütun Yayınları, 2012), 271-280.
- 2 M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Ötüken, 1980), 99.
- 3 Köprülü'ye göre Arap, Fars ve Türk edebiyatları İslamiyet'ten önce kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılmaktaydı. Farsların Müslüman olmasıyla Fars edebiyatı İslâmî Arap edebiyatına benzemişti. Türklerin bu edebiyatla tanışması ise Farsların Araplarla birlikte İslami edebiyatı önemli ölçüde şekillendirdikten sonra gerçekleşti. Bkz. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 99.
- 4 Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara: Akçağ, 2018), 20. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 99. Talât Sait Halman, *Türk Edebiyatı Tarihi 1* (İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007), 1/312.
- 5 Türklerin Abbâsilerle ilişkileri kuruluş dönemine kadar gider. Hatta Emevîlerin yıkılıp Abbâsilerin kurulmasında Türklerin de rolü vardır. Detaylı bilgi için bkz. Nevin Yılmaz, *Abbâsî İhtilâli'nde Türkler* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2007).

isimler dışında da Arap şiirini tanıyan ve Arapça şiirler yazan birçok Türk asıllı şair vardır. Dolayısıyla bu erken dönemde sayıları az olmakla birlikte Türklerin doğrudan Arap şiiriyle tanıştığını söylemek mümkündür.

Arap şiirinin öncülüğünde bu üç şiir geleneği arasında teşekkül etmeye başlayan edebî ortaklık zamanla devasa bir külliyat meydana getirmiştir. Söz konusu külliyat içerisinde müşterek duygu ve ifadelerle işlenen en popüler konu aşktır. Bu kapsamda dikkat çekici temalardan biri de makalemize konu edilen “aşkın gizlenmesi ve ifşası” meselesidir. Şöyle ki araştırmamızın çerçevesini teşkil eden klasik Arap ve Türk şiirindeki gazellerin önemli bir kısmında şairin/âşığın aşkını gizlemeye çalışması, bu hususta yaşadığı zorluklar, çektiği çileler ve sevdasını ifşa eden “dâhili gammazlara” dair hatırı sayılır miktarda anlatılar vardır. Bu anlatılar makalemizde karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve söz konusu iki edebî gelenek arasındaki benzerliklere ışık tutulmuştur.

Bu makaleyi vücuda getiren temel saik, popüler bir tema üzerinden bu benzerliğe ışık tutmak ve henüz çok bakir olan karşılaştırmalı klasik Arap-Türk şiiri sahasında yapılabilecek yeni tematik çalışmalar için bir fikir sunup yol hazırlamaktır.⁶ Ağırlıklı olarak karşılaştırmalı ve betimleyici yöntemin kullanıldığı makalede, Arapçadan Türkçeye yapılan şiir tercümelelerinde mana ve estetik ön planda tutularak sanatlı bir dil kullanılmaya özen gösterilmiş, anlatımda da nispeten edebî bir üslup benimsenmiştir.

Klasik Arap ve Türk şiirinde aşkın gizlenmesi ve ifşası teması daha ziyade platonik aşkın (الهُوى الغُذْرِي) terennümü bağlamında karşımıza çıkar. Âşık, -yahut âşıklık rolündeki şair-dertlidir. Gamlanır, çile çeker, uykusuz kalır, bitmek bilmeyen gecelerini kanlı gözyaşları döküp âh u zâr ederek geçirir. Izdırapları onu türlü hastalıklara duçar eder. Ama o, tüm bunlara rağmen aşkını gizler. Dertini ne maşukuna açabilir ne de dostlarına. Bunun elbette bazı sebepleri vardır ki klasik şiir bu konuda da zengin bir muhteva sunar.

1. Aşk Gizlemenin Sebepleri

Aşk üzerine şiir yazan kadim devir Arap ve Türk şairleri, aşkı saklanması gereken bir sır saymış, bu sırrın ifşasını büyük bir felaket olarak yorumlamışlardır. Onlara göre âşık, kalp mahzenindeki en değerli hazinesi olan aşka gözü gibi bakmalı, her an teyakkuz hâlinde olmalıdır. Zira küçücük bir gaflet, tetikte bekleyen düşmanları

6 Bu sahada Sadık Armutlu'ya ait iki ciltten oluşan öncü bir çalışma bulunmaktadır. Bu eserlerde temadan ziyade şahsiyetlere, türlere ve geleneklere odaklanılmaktadır. Bkz. Sadık Armutlu, *Klasik Arap, Fars ve Türk Edebiyatı İncelemeleri* (İstanbul: Kesit, 2021).

taarruza geçirmeye kâfidir. Arap edebiyatında “kınayıcı/gammaz” (لَائِمٌ/عَاذِلٌ)⁷ Türk edebiyatındaysa “zâhid”⁸ olarak karşımıza çıkan bu düşmanların vazifesi, en ufak bir açık sezdiklerinde âşığı kınayıp sırrını ifşa etmektir. Bundan olacak ki şairler sevdalarını gizlemeleri için âşıkları sıkı sıkıya tembihlemiştir. Mesela divan edebiyatının kudretli şairlerinden Hayâlî Bey’in nasihat-name niteliğindeki bir gazelinin aşağıdaki dizesi, sevdayı saklamanın hayatiliğini çarpıcı bir dille vurgular:

Yâr ile hem-halvet ol cismünde cânun duymasun

Hâleti ‘aşkun hikâyet kıl zebânun duymasun⁹

(Yar ile öyle beraber ol ki bunu cânın bile fark etmesin. Aşkın hâlini öyle anlat ki söylediklerini dilin bile hissetmesin.)

Utanma duygusu, cesaretsizlik, platonik aşkı kabulleniş, sevgiliyi ifşa etme endişesi gibi başka birtakım sebeplerle de izah edilen “aşkı gizleme çabası”, klasik Türk şiirinde çoğunlukla kınanma korkusuyla birlikte anılır. Âşık, aşkın hakikatinden habersiz olanların diline düşmekten çekindiği için sevdasını bir sır gibi saklamaya çalışır. Ancak bu, aşağıdaki anonim dizede de ifade edildiği gibi iki ateş arasında kalmak kadar zor bir iştir:

Söylesem âlem güler ketmeylesem gönlüm yanar

Söylenilmez ketmolunmaz böyle bir hâletdeyim¹⁰

Klasik Arap şiirinde de durum aynı minvaldedir. Bu temanın yer aldığı mebzul miktardaki beyitlerde aşkı gizlemenin temel nedeni dedikoducu ve gammazların diline düşme korkusudur. Sözgelimi Eyyübî devri şairlerinden Üsâme b. Münkız (öl. 584/1188) sevdayı saklamanın bu temel sâikine işaret ederken dışarıdaki gammazlardan kaçan âşığın içerideki muhbirlere yenik düştüğünü de anlatır:

كَتَمَ الْهَوَى حَتَّى وَنَتْ لُؤَامُهُ فَطَفَّتْ عَلَى دَمْعِ الْأَسَى أَسْرَاهُ¹¹

Âşık aşkı saklayınca uzaklaştı kınayanlar

Gözlerinin gam gölünde üste çıktı cümle sırlar

7 Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 11/437.

8 İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: L&M Yayınları, 2002), 501. Bu konuda yazılmış bir doktora tezi de bulunmaktadır. Bkz. Gülay Durmaz, *Divan Şiirinde Rind ve Zahid Çekişmesi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2003).

9 *Hayâlî Bey Divânı*, thk. Ali Nihat Tarhan (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945), 1/306.

10 Bu meşhur anonim beyit Osmanlı'nın son dönemindeki tabloları süsleyen beyitlerdendir. Bkz. Halime Arlı, *Hüsn-i Hat Levhalarında Edebî Hikemî Muhtevâ (Türkçe Levhalar)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021), 169. M. Uğur Derman, *Türk Hat San'atından Seçmeler* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2017), 455.

11 Ebü'l-Hâris Müeyyidüddeve Necmüddîn Üsâme İbn Münkız, *Divânü Üsâme b. Münkız*, thk. Ahmed Bedevî - Hâmid Abdülmecîd (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1983), 121.

Sevdasını gizlese de gönül yangını, gözyaşları ve hastalık emareleri kendisini ele vereceğinden, âşık son derece temkinli olmalıdır. Zira aşk sırrını muhafaza edemediği takdirde kınayıcıların dilinden kurtulması mümkün değildir. Kaside-i Bürde'nin şu beytinde de ifade edildiği gibi sırrı âşikâr olan âşık kınayıcılara hedef olur:

يَا لَأَيِّمِي فِي الْهَوَى الْعُدْرِيِّ مَعْرَةً مَيِّ إِلَيْكَ وَلَوْ أَنْصَفْتَ لَمْ تَلْمِ¹²
Ey ümitsiz aşkımı ta'n eyleyen mazursun
Kınamazdın hâlimi insafli olsaydın eğer

Sevdasını belli eden âşığın yaşayacağı bu kaçınılmaz sonu bilen Türk şairler, aşkın ehil olmayanlara ve bilhassa ham sofulara asla açılmaması gerektiğini öğütlemişlerdir. Bu hususta örneğin Bâkî aşk ehlini şöyle uyarır:

Sofî gelicek açma sakın 'aşk hadisin
Dânâ-dil isen sırrını nâ-dâne tuyurma¹³
(Sofî gelince sakın aşk muhabbetini açma. Eğer akıllı isen sırrını cahillere duyurma.)

Arap şairler de aynı gerekçeyle âşıkları ikaz etmiş, ispiyoncu ve dedikoducuların diline düşmemek için seveda sırrının asla paylaşılmamasını söylemişlerdir. Ne var ki âşık bu öğütlere kulak verse bile aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere çoğunlukla gereğini yapmaya muktedir olamamıştır:

يَعُولُونَ لِي أَخْفَ الْهَوَى لَا تَبْحُ بِهِ وَكَيْفَ وَطُرْفِي بِالْهَوَى يَتَكَلَّمُ¹⁴
Dostlar bana gizle sakın fâş etme şu sevdanı der
Mümkün mü ki bakışlarım aşk sırrımı ifşa eder

Âşık, derdini anlatıp içini rahatlatmaya muhtaçtır; ama gerçek bir sırdaş bulması hiç de kolay bir iş değildir. Bundan dolayı temkini elden bırakmayıp sırrını korumaya çalışır. Âşığın bu hâli klasik Türk edebiyatında geniş geniş anlatılır. Mesela âşıkane şiirin üstadı Fuzûlî derdini neden açmadığını şöyle izah eder:

Derdümi âlemde pinhân dutduğum nâ-çârdur
Uğrasaydum bir tabîbe âşkâr etmez midüm¹⁵
(Şu dünyada derdimi saklı tutmam çaresizliktendir. Bir hekim bulsaydım bu derdi açmaz mıydım?)

Sevdayı saklamanın ciddiyeti noktasında en sanatlı beyitlerden biri de Nâbî'ye aittir. İfşa olduğu takdirde başına gelecekleri çok iyi bilen âşık şair, bu hususta kişiler bir tarafa nesnelere dahi güvenmediğini söyler:

- 12 İbrâhim b. Muhammed el-Bâcûrî, *el-Bürde bi-şerhi 'l-Bâcûrî*, thk. Yusuf Ali Büdeyvî (Dımaşk: Dâru Menâbi'i'n-Nûr, 2004), 5.
- 13 *Bâkî Dîvânı*, haz. Sabahattin Küçük (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994), 350.
- 14 Müslim b. el-Velîd el-Ensârî, *Şerhu Dîvânı Sarî'i'l-Gavânî*, thk. Sâmî ed-Dehhân (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1985), 178.
- 15 *Fuzûlî Dîvânı*, haz. Abdülhakim Kılınç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 552.

Kalem kec-dil mürekkeb rû-siyeh kâğıd dü-rû bilmem

Kimi itsem o şûha ‘arz-hâlüm yazmada mahrem¹⁶

(Kalem eğri dilli mürekkep kara suratlı kâğıt da iki yüzlü iken ben sevgiliye hâlîmi yazmada kimi sırdaş edineyim?)

Literatüre bakılırsa, sır saklamanın kalbe verdiği yükü hafifletmek için bu mahrem duygularını açan âşıklar da olmuş; ancak aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere ehil olmayanlara sır vermenin derin pişmanlığını yaşamışlardır:

Zâhîde ‘ışkuñ gamın hem-hâl sandum söyledüm

Kılmayaydum derdümü bî-derde ifşâ kâşki¹⁷

(Zâhîdi hemhâl sanıp ona çektiğim aşk gamını söyledim. Keşke dertsiz olana derdimi ifşa etmeseydim.)

Kimi âşıklarsa kendisinden ziyade, maşukunu koruma duygusuyla aşkını ve maşukunu saklamıştır. Sevgilisinin adını hiçbir şiirinde anmayan uzrî (platonik) âşık Abbas İbnü’l-Ahnef’in (öl. 192/808) şu mısraları bu konuda güzel bir örnek sayılabilir:

كَتَمْتُ الْهَوَىٰ وَهَجَرْتُ الْحَبِيبَا
وَأَصْمَرْتُ فِي الْقَلْبِ شَوْقًا عَجِيبَا
وَلَمْ يَكْ هَجْرِيهِ عَنْ بَعْضَةِ
وَلَكِنْ خَشِيبْتُ عَلَيْهِ الْعُيُوبَا
سَأَزَعِي وَأَكْتُمُ أَسْرَارُهُ
وَأَحْفَظُ مَا عَشِنْتُ مِنْهُ الْمَغِيبَا¹⁸

Aşkımı ben sakladım terk eyleyip cânânımı
Kalpte bir hasret koru yaktım ki dağlar cânımı
Ondan uzaklarda kalmam asla nefretten değil
Yâri ifşâ korkusu mecbur kılar hicrânımı
Eylerim hakka riayet saklarım esrârını
Laf getirmem arkasından taşdııkça cânımı¹⁹

2. Aşkî İfşa Eden Tezahürler

Klasik Arap ve Türk şiirindeki anlatılara göre âşık aşkını derûnunda saklamak için azami gayret sarf etse de diliyle söylemediği bu hakikati hâl diliyle ifşa etmekten kurtulamaz. Gözyaşı, yürek yangını, beniz sarılığı, dalgın bakışlar, uykusuzluk, âh u enîn ve sair hastalıklar onu ele veren dâhili ispiyonculardır. Arap ve Türk şuarasının üzerinde ittifak ettiği bu gammazların en barizleri ise şöyledir:

16 Ali Fuat Bilkan, *Nâbî'nin Türkçe Dîvânı* (Gazi Üniversitesi, Doktora, 1993), 751.

17 *Bâkî Dîvânı*, 409.

18 Ebü'l-Fazl el-‘Abbâs İbnü'l-Ahnef, *Dîvânü'l-'Abbâs b. el-Ahnef*, nşr. Antuvân Na‘îm (Beirut: Dâru'l-Cil, 1995), 49.

19 Bu ve makaledeki diğer tüm manzum çeviriler tarafımızdan yapılmıştır.

2.1. Gözyaşı

Gerek klasik Arap şiirinde gerek divan edebiyatında âşığın sırrını aşıkâr eden bir numaralı gammaz gözyaşıdır. Şuaranın tavsifine göre sevgisi ve sevgilisini gönlüne hapseden âşık, içinde kaynayan volkanı bir nebze dindirmek için çaresizce gözyaşlarına iltica eder. Süzülen damlalar gönlünü bir nebze teskin etse de gözü gibi sakladığı sevdâ sırrı açığa çıktıği için âşık daha büyük dertlere duçar olur.

Platonik âşıkların bu ortak kaderi her iki edebî geleneğin ana temalarından biri olmuş, çağlar boyunca şairler gözyaşlarıyla ifşa olan âşıkların ahvalini tasvir etmişlerdir. Bunların önemli bir kısmı da âşık şairlerin bizzat kendi hâllerinin itirafıdır. Mesela Sultânü'ş-şuarâ lakaplı Bâkî'nin aşağıdaki beyti aşk sırrını muhafaza etmeye çalışıp da sonunda gözyaşlarına mağlup olan âşığın çaresizliğini terennüm eden beyitlerin özeti mesabesinde:

‘Ayân itdi bir bir nihân râzımı
Dilâ eşk-i çeşmüm ne gammâz olur²⁰
(Gizli dertlerimi bir bir açığa çıkardı. Ey gönül, şu gözyaşlarım nasıl bir gammazdır!)

Dış dünyadaki dedikoducu ve gammazların ağına takılmamak için tali yollar kullanıp kamufle olmayı başaran âşık, içindeki muhbir tarafından ve hiç ummadığı bir anda ifşa edilmektedir. Şairlerin sıklıkla söz ettikleri bu gammaz aşağıdaki beyitte de işaret edildiği gibi gözyaşlarıdır:

Kimse bilmezdi derûnum râzın
Ah kim gözyaşı gammâz oldı²¹
(Hiç kimse içimdeki sırrı bilmezdi. Ah ki gözyaşım gammaz olup o sırrı açığa çıkardı.)

Her iki edebî gelenekte de bu sıfatla anılan gözyaşının, âşığı genellikle gafil avladığı ve bastırmaya çalıştığı gam ve ıstırapla birlikte sırrlarını da dışarı vurduğu anlatılır. Bu temayı işleyen güzel örneklerden biri şudur mesela:

Gönülde sırr-ı gam-ı ‘ışkı gizledün tatalım
Sirişk-i dide-i bî-ihdiyâra n’eyleyelüm²²
(Tatalım ki gönlünde aşk gamının sırrını gizledin. Peki istemsizce gelen gözyaşlarını ne yapalım?)

Klasik Arap şiirinde gözyaşı; durdurulması mümkün olmayan, bastırdıkça daha güçlü çıkan ve aşağıdaki dizelerde de ifade edildiği gibi asla sus payı kabul etmeyen bir karaktere sahiptir:

20 Bâkî Dîvânı, 170.

21 Bâkî Dîvânı, 407. Baki'nin aynı manada bir başka beyti de şöyledir: (Elinden geldügince râz-ı ‘aşkuñ dil nihân itdi / Akup cûy-ı sirişk ol sırrı hayfâ kim ‘ayân itdi) Bâkî Dîvânı, 436.

22 Erdoğan Erol, Sükkeri -Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı- (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1994), 208.

مُغْرَمٌ حَاوِلٌ كَيْتَمَانَ الْهَوَىٰ وَشُهُودُ الدَّمْعِ لَا تَرْضَى الرُّشَى²³
Aşkını saklamak için geldi âşık gayrete
Gözyaşı namli tanıklar razı olmaz rüşvete

Gözyaşının bu dizginlenemeyen, laftan anlamayan ve her türlü pazarlığa karşı çıkan tavrı Türk edebiyatında da sayısız şiirin konusudur. Bu hususta seçkin örneklerden biri Muhibbî imzası taşır:

Sırrımı ketm eyle didüm gönlüme âh eyleyüp
Didi çün yaşum yenilmez ider âhir fâş göz²⁴
(Gönlüme âh ederek “Sırrımı gizle” dedim. O da bana “Gözyaşlarımı durduramadığım için gözler
eninde sonunda sırrı ifşa eder” dedi.)

Osmanlı'nın bir başka sultan şairi Murâdî ise bu gammazın karşı konulamaz ifşa gücü karşısında sır tutmanın zorluğunu, hatta imkânsızlığını şöyle ikrar eder:

Saklarum sînemde ‘ışkı sırr-ı pinhânım gibi
Fâş ider yaşum velikin eylemek inkâr güc²⁵
(Aşk göğsümde gizli bir sırrım olarak saklarım; ama göz yaşlarım onu ifşa eder ve bu durumu
inkâr etmem de çok güçtür.)

Gözü yaşlı âşığı bekleyen bu kaçınılmaz son, Safiyyüddîn Hillî'nin (öl. 749/1348) tıbak ve cinas gibi bedi sanatlarıyla bezediği aşağıdaki dizelerinde sanatkârane bir üslupla anlatılır:

قَدْ هَتَكَ الدَّمْعُ مِنْهُ مَا سَتَّرَا وَإِنْ تُرِدْ خَيْرَ حَالِهِ سَتَّرَى
صَبُّ أَسْرِّ الْهَوَىٰ وَكُنْمُهُ فَعِنْدَمَا فَاضَ دَمْعُهُ ظَهَرَ²⁶
Aşıkâr etti gözyaşı gizlediği ne varsa
Hâlini görmek dilersen hayli ayândır sana
Gizlemişti âşık aşkı hem de nasıl gizledi
Gözlerinden yaş akınca sırrını fâş eyledi

Âşığın kirpiklerinde dolaşıp yanaklarına süzülen damlalar şairlerce sevginin bir nişanesi ve kalpteki sırların aynası olarak yorumlanmıştır. Mesela Arap şiirinin zirve isimlerinden Mütenebbî (öl. 354/965) yüzünde bu alameti taşıyan âşıkla ilgili şu soruyu sorar:

23 Ebü'l-Mehâsin Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ el-Hillî, *Dîvânü Safiyyiddîn el-Hillî* (Beirut: Dâru Sâdır, ts.), 296.

24 *Muhibbî Dîvânı*, haz. Kemal Yavuz - Orhan Yavuz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 1/724.

25 *Murâdî Dîvânı*, haz. H. Ahmet Kırkkılıç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 195.

26 el-Hillî, *Dîvânü Safiyyiddîn el-Hillî*, 440.

وَمَنْ لُّهُ مَعَ غَيْرِهِ كَيْفَ حَالُهُ وَمَنْ سِرُّهُ فِي خَفِيهِ كَيْفَ يَكْتُمُ²⁷
Âşığının hâli ne olsun akli başkasında dâim
Muktedir mi gizlemeye sırrı gözlerinde kâim

Âşığının yüzünü, sırlarının tecelligâhı olarak gören Endülüslü şair İbnü'l-Hatîb (öl. 776/1374-75) de bu gerçeği son derece belîğ bir benzetmeyle vurgular:

كَيْفَ بِالْكَيْفِ يَوْمًا لِأَمْرِي سِرُّهُ فِي خَدِّهِ قَدْ نُقِشَا²⁸
Söyle nasıl gizlesin sevgisini
Sırrı yanağına nakşolmuş kişi

Divan şairlerine göre âşığının gözyaşlarının membaı yaralı gönlüdür. Bu sebeple divan edebiyatında gözyaşı sıklıkla “kanlı” “sürh” ve “al” gibi sıfatlarla nitelenmiştir.²⁹ Dökülen kanlı yaşlar aşağıdaki beyitte de ifade edildiği gibi âşığı ele veren güçlü bir işaretir:

Hûn-ı dilden gelmeseydi gözlerümden kanlu yaş
Sırr-ı 'ışkum olmaz idi bu cihân halkına fâş³⁰
(Yaralı gönülden gelen kanlı yaş gözlerimden akmasaydı aşk sırrım el âleme belli olmazdı.)

Şairler tarafından ittifakla “gammaz” olarak nitelenen gözyaşları al renge büründüğünde ifşa kabiliyeti daha da artmakta ve Avnî'nin de dediği gibi kalp mahzeninde ne varsa hepsini ortaya saçıp dökmektedir:

Gözümden akan yaş mıdır kan mıdır
Lebün yâdına lâ'1 ü mercân mıdır³¹
Gönülde ne var ise fâş itdi göz
Seni sevdiğüm ya'ni pinhân mıdır

Klasik Arap şiirinde de durum aynıdır. Yapılan tasvirlerle göre hicran koruyla yüreği dağlanan platonik âşik [مَتَيْم] kan ağlar ve döktüğü bu kanlı yaşlar onun

- 27 Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî, *Dîvânü'l-Mütenebbî* (Beyrut: Dâru Beyrût, 1983), 113.
- 28 Ebü Abdillâh Zü'l-vizâreteyn Lisânüddîn Muhammed İbnü'l-Hatîb, *Dîvânü Lisâniddîn İbni'l-Hatîb*, thk. Muhammed Miftâh (Dârülbeyzâ: Dâru's-Sekâfe, 1989), 2/740.
- 29 Klasik şiirde kan dökücü olarak nitelenen sevgilinin bakışları, âşığının hem gönlünü yaralar hem de gözlerinden kanlı yaşlar akıtır. Bu konuda bazı örnekler ve değerlendirmeler için bkz. Reyhan Çorak, *Klasik Edebiyat'ta Sevgilide Göz, Kirpik ve Kaş Üzerine Benzetmeler* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2002), 87-90.
- 30 *Muhibbî Dîvânı*, 1/788.
- 31 Muhammet Nur Doğan bu beyti şöyle şerh etmiştir: “(Ey sevgili;) gözümden bu akanlar yaş mıdır, kan mıdır; yoksa (kıpkırmızı) dudaklarının şerefine (saçılan) yakut ve mercan mıdır (bilemiyorum). Padişahların ve yüksek konukların gelişleri şerefine onların ayaklarının altına kıymetli madenlerin saçılması (saçı saçma) âdetine telmih var. Âşığının gözlerinden dökülen kanlı gözyaşları, sevgilinin şerefine saçılan la'1 (yakut) ve mercan gibi düşünülmüş.” Bkz. *Fâtih Dîvânı ve Şerhi*, haz. Muhammet Nur Doğan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 208-209.

sevgisine kati bir delil olur. Ayrıca aşağıdaki örnekte de görüleceği gibi âşığın kan ağlaması çoğunlukla gözyaşlarının tükenmesiyle ilişkilendirilir:

بَيْنَ حَسَاهُ لَهَبٌ مُضْرَمٌ فَدَمْعُهُ يُظْهِرُ مَا بَعَثَكُمْ
مَتَّيِّمٌ دُو سَقَمِ قَلْبِهِ لِلشُّوقِ وَالْأَحْزَانِ مُسْتَسَلِّمٌ
بَكَى فَلَمْ تَبْقَ لَهُ عَيْرَةٌ وَلَيْسَ بَعْدَ الدَّمْعِ إِلَّا الدَّمُ³²

İçinde bir ateş alev alev yanmakta
Sakladığı ne varsa gözyaşları saçıyor
Hasta ve yorgun kalbi ümitsizce atmakta
Hasret ve hüznü seli onu esir alıyor
Ağlamaktan kurudu göz pınarı âdetâ
Tükenince gözyaşı gözünden kan akıyor

2.2. Gönül Yangını

Klasik şiirdeki tasvirlerden anlaşıldığına göre; kişi âşık olunca gönlüne bir kor düşer. Kimseye güvenemediğinden aşkını gizler, gamlanır, uykusuz kalır. Sevdiğine hasreti artarken vuslat ümidi günbegün azalır. Bu duygular âşığın yürek yangınını harladıkça harlar. Neticede aşk ateşi iradesini eritip direncini kırarak onu bazen kıvrandırır bazen inletir bazen de ağlatır. Bunlar âşığın gönlünü bir nebze rahatlatır da bu kısmi ferahlık onu daha büyük bir derde düşürür. Çünkü artık sırrı açığa çıkmış; zâhitlerin, nadanların ve kınayanların diline düşmüştür.

Âşığın sırrını açığa çıkaran ifşacılarından biri -esasen diğerlerinin de ana kaynağı olan- yürek yangınıdır. Klasik Arap ve Türk şiirinde hatırı sayılır bir beyit külliyatı bu yangından söz eder. Şeyh Gâlib'in "ateş" redifli meşhur gazeli gibi baştan sona bu temayı işleyen şiirler de vardır.

Bu temaya sahip şiirlerin önemli bir kısmında gönül yangını gözyaşıyla birlikte anılır ve bu iki "gammaz" arasında kalan âşığın çaresizliği tasvir edilir. Mesela Bûsîrî (öl. 695/1296) *Kasîde-i Bürde*'sinde tam da bu ahval üzere olan âşığın sır saklamasının beyhudeliğini dile getirir:

أَحْسَبُ الصَّبَّ أَنْ الْخَبَّ مُنْكَرْتُمْ مَا بَيْنَ مُنْجِمٍ مِنْهُ وَمُضْطَّرْمٍ³³
Zanneder mi âşık aşkı gizledim
Gönlü pür âteş gözünde yaş sicim

Gönül yangınını saklamanın güçlüğü bizzat o derdin müptelaları tarafından da ikrar edilir. Örneğin sûfi şairlerden İbnü'l-Verdî (öl. 749/1349) yürekte sevda saklamayı yakıcı bir ateşe benzetir:

32 Ebü'l-Heysem Hâlid b. Yezîd el-Kâtib, *Dîvânü Hâlid el-Kâtib*, thk. Kârîn Sâdir (Dîmaşk: Menşûratü Vizâreti's-Sekâfe, 2006), 291.

33 el-Bâcûrî, *el-Bürde*, 5.

كَتَمْتُ فِي الْقَلْبِ الْهَوَىٰ جَهْدِي فَلَمْ يَكْتُمِ وَالنَّارُ صَعَبٌ كَتَمَهَا مَا بَيْنَ لَحْمٍ وَدَمٍ³⁴
Aşkî kalpte bin çabayla gizledim gizlenmemiş
Etle kan içinde ateş saklamak pek güç imiş

Bu hususta bilhassa sultan şairlerin beyitleri öne çıkar. Zira devlet sırlarını saklamada pek mahir olan bu güç ve otorite sahiplerinin aşk sırrını gizlemekten âciz olduklarını itiraf etmeleri gerçekten dikkat çekicidir. Sözgelimi yaptığı fetihlerle dünya tarihinin seyrini değiştiren kudretli hükümdar Fatih Sultan Mehmet, aşk ateşi karşısında mağlup ve biçare olduğunu şöyle beyan eder:

Niçe pinhân idem kim âteş-i ‘ışk u mey-i rûşen
Kılur izhâr çâk-ı sîneden her sırr-ı ahfâyî³⁵
(Aşk ateşi ve şarabın parlaklığı parçalanmış göğsümdeki tüm sırlarımı açığa çıkarmışken benim onları saklamam nasıl mümkün olsun?)

Âşığa eziyet etmekten zevk alan bir maşuk tipiyle karşılaştığımız divan edebiyatında³⁶ şairler sevgiliden gelen cevri u cefanın, aşk ateşiyle tutuşan göğüslerini parçalayıp oradaki tüm sırları ortaya serdiğini anlatır. Mesela Bâki yukarıdaki beyte müteradif bir manayı şöyle nazma döker:

Çâk itmeyeydi sînemi şemşîr-i cevri-i yâr
Derd-i derûnum olmaz idi halka âşikâr³⁷
(Sevgilinin zulüm kılıcı göğsümü parçalamasaydı gizli derdim insanlara belli olmazdı.)

Divan şairleri aşk ateşine ve hicran koruna maruz kalan âşığın kalbini/ciğerini kebaba da benzeter. Bu dikkat çekici mazmunun güzel örneklerinden biri şudur:

Ey lebi mey-gûn ölürse nâr-ı hecründen Mesîh
Haşre dek ânun mezârından gele büy-ı kebâb³⁸
(Ey dudağı şarap renkli sevgili, Mesîhi ayrılık ateşine yanıp ölürse, onun mezarından kıyamete kadar kebap kokusu gelir.)

Hülasa, klasik Arap ve Türk şiiri iç yangınını söndüremeyip gözyaşlarını dindiremeyen âşığın kendi kendini ifşa etmesini konu alan beyitlerle doludur. Bu hususta son bir örnek vermek gerekirse; Eyyûbî devri şairlerinden ‘Arkale’nin (öl. 567/1172), gönül yangınından kaynaklanan gözyaşlarını ispiyoncuya teşbih ettiği şu beyit kayda değerdir:

34 Zeynüddîn İbnü’l-Verdî, *Dîvânü İbni’l-Verdî*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Kahire: Dâru’l-Âfâki’l-‘Arabiyye, 2006), 237.

35 *Fâtih Dîvânı ve Şerhi*, 516.

36 Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 100. (Cevr Maddesi)

37 *Bâki Dîvânı*, 163.

38 *Mesîhi Dîvânı*, haz. Mine Mengi (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020), 120.

كَتَمَ الْهَوَى فَوَشَّتْ عَلَيْهِ دُمُوعُهُ مِنْ حَرِّ جَمْرٍ تَحْتَوِيهِ ضَلُوعُهُ³⁹
 Sinede kor harlanınca hep duyuldu âhları
 Saklamıştı aşkını fâş eyledi gözyaşları

2.3. Âh u Enîn

Klasik Arap ve Türk edebiyatında çizilen genel portreye göre aşk derdine düşüp bu derdi içine atan âşık gönlündeki korun alevlenmesiyle bazen gözyaşı dökerek bazen de dayanılmaz hâle gelen aşk acısıyla inleyerek kendi sırrını kendi ifşa eder. Ağzından kaçırmadığı sevdasını hâl diliyle âşikâr eden âşığın bu kaderi her iki edebiyatta da çok sayıda şiirin konusu olmuş, aşk sırrının ispiyoncuları arasında âh u enîn üst sıralarda zikredilmiştir. Âh edip inlemek âşıklığın en belirgin tezahürlerinden olduğu için şairler bu hususta âşıkları sıkı sıkıya tembih etmişlerdir. Bu ikazlardan biri şöyledir örneğin:

Cân gibi sakla sinede sırr-ı muhabbeti
 Âh itme iy gönül sakın ifşâ-yı râzdan⁴⁰
 (Ey gönül! Göğsünde aşk sırrını canın gibi sakla. Âh edip sırrını ifşa etmekten sakın.)

Aslında âşık da onun kontrol edilemeyen bir güç ve sağı solu belli olmayan tehlikeli bir düşman olduğunun farkındadır. Bu yüzden aşağıdaki dizelerde de ifade edildiği gibi âh etmek âşığın korkulu rüyasıdır:

Esrâr-ı 'ışk gerçi ki gizlü hazînedür
 Korkum budur ki âhum ile âşikâr olur⁴¹
 (Aşkın sırları aslında gizli bir hazinedir ama korkarım ki âhum ile açığa çıkar.)

Bu temaya sahip şiirlerin önemli bir bölümünde âşığı ele vermek için âh u zârın gözyaşıyla iş birliği yaptığından söz edilir. Bu manada Abbâsî devrinin seçkin kâtip ve şairlerinden Hâlid b. Yezîd el-Kâtib (öl. 269/883) bir dizesinde şöyle der mesela:

نَمَّتْ بِبَيْرِ ضَمِيرِهِ عَبْرَاتُهُ وَتَكَلَّمَتْ بِسِقَامِهِ زَفْرَاتُهُ⁴²
 İfşa etti derûnunu gözyaşları
 Anlattı bir bir dertlerini âhları

Şairler bu iki gammazın âşığı kısıp alıp çaresiz bıraktığını ve ona aşk sırrını cebren itiraf ettirdiğini anlatır. Mesela aşkın gizlenmesi ve ifşası konusunda müteaddit beyitler söyleyen Muhibbî, bu iki ifşacı arasında sıkışıp kalan âşığın aciziyetini şöyle nazma döker:

39 Ebü'n-Nedâ Hassân İbn Nümeyr, *Dîvânü 'Arkale el-Kelbî*, thk. Ahmed el-Cündî (Beyrut: Dâru Sâdır, 1992), 58.

40 Yılmaz Top, “Şiirin Ankâ'sı Şirâzî Molla Hüseyin (ö. h.1023-1025/ 1614-1616)'in Gazelleri”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 11/11 (01 Aralık 2013), 247.

41 *Muhibbî Dîvânı*, 1/599.

42 el-Kâtib, *Dîvânü Hâlid el-Kâtib*, 94.

Sırr-ı 'ışkı niçe pinhân eyleyem ben sîned
Âhum ile göz yaşı 'âlemlere rüsvâ kılır⁴³
(Âhum ve gözyaşlarım beni herkese rezil ederken nasıl olur da aşk sırrını gönlümde
gizleyebilirim?)

Ne zaman geleceği kestirilemeyen, geldiğinde de gizli saklı ne varsa gün gibi ortaya çıkararak âh u enîn, şairlere sır saklamanın beyhudeliğini kesinkes kabul ettirmiş; mesela Lale Devri'nin büyük şairi Nedîm'e şu itirafı yaptırmıştır:

Sinemde aşkını turalım etmişim nihân
Amma ki kande saklayalım âh-ı hasreti⁴⁴
(Göğsümde aşkını gizledim varsayalım. Peki âh-ı hasreti nerede saklayalım?)

Yürekteki hicran korunun dayanılmaz hâle gelmesiyle gayri ihtiyari bir âh çekerek sevda sırrını kendi elleriyle ifşa eden âşık tasviri Klasik devir Türk ve Arap şairlerinin divanlarında sıkça tesadüf olunan tasvirler arasındadır. Yaşadığı dönemde Irak'ın en iyi şairi olarak gösterilen Türk asıllı Sıbt İbnü't-Teâvîzî⁴⁵ (öl. 584/1188) platonik âşığın bu kaçınılmaz akıbetini şöyle dillendirir mesela:

فَوَشَّتْ بِسِرِّ ضُلُوعِهِ زَفْرَائِهِ وَمُتَيْتِمٍ كَنَمِ الْهَوَىٰ عَنْ صَخْبِهِ
أَنْفَاسُهُ وَتَخَادَرَتْ عَيْرَائِهِ⁴⁶ صَبٌّ إِذَا ذُكِرَ الْفِرَائُ تَصَاعَدَتْ

Saklamıştı dostlarından aşkını âşık bir an
Gönlünün esrarını gammazladı feryat figan
Ayrılıktan söz olunca iç çekip âh eyledi
Yaş döküldü gözlerinden katre katre durmadan

Sözün özü, klasik Türk ve Arap şiirinde âşık aşk ve hicran derdiyle daima ıztırap çeker ve gecelerini âh u zâr edip kanlı gözyaşları dökerek geçirir. Çektiği acılar dayanılmaz hâle gelince gece yaşadığı o hâller gündüzüne de sirayet eder ve böylece herkes onun gizlediklerine muttali olur. Gözyaşlarının yanı sıra onu ele veren en güçlü gammazlardan biri de âh u enîndir. Bu durumu özetleyen bir Fuzûlî dörtlüğü şöyledir:

Yâre gam-ı pinhânım izhâr edebilmezdim
Şâdem ki revân oldu gözden cigerüm kanı
Derd ü gam-ı pinhânım fehm etdi el âhumdan

43 *Muhibbî Dîvânı*, 1/593. Muhibbî'nin bu minvalde bir başka beyti de şudur: (*Serv kıddini kaçan aîsam bu gözüm yaş olur / Âh kulsam derd-ile derdâ bu sırrum fâş olur*) bkz. *Muhibbî Dîvânı*, 1/551.

44 *Nedîm Dîvânı*, haz. Muhsin Macit (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 269.

45 Sedat Şensoy, "Sıbt İbnü't-Teâvîzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

46 Ebü'l-Feth Muhammed Sıbt İbnü't-Te'âvîzî, *Dîvânü Sıbt İbnü't-Te'âvîzî*, thk. D. S. Margoliouth (Mısır: Matba'atü'l-Müktetaf, 1903), 64-65.

Yüz âh ki fâş oldu derd ü gam-ı pinhânî⁴⁷

(*Yârime gizli derdimi açıklayamazdım; ne var ki ciğerimin kanı gözlerimden aktı. El alem de bu gizli derdimi âhlarım sebebiyle anlayıverdi. Yüzlerce âh olsun ki aşk derdim ve gizli gamım aşıkâr oldu.*)

2.4. Hastalık

Klasik Arap ve Türk şiirinde, âşık tipinin belirgin vasıflarından biri hasta oluşudur. Şuaranın beyanına göre onu hasta eden sâikler; aşk derdiyle çektiği çile, sevdayı gizlemenin gönlüne verdiği ağır yük ve vuslat ümidinin peyderpey azalmasıdır. Âşığın bu sebeplerle maruz kaldığı hastalıklar her iki edebiyatta da sevda sırrını açığa çıkaran tezahürler olarak yorumlanmış; âh u enin ve gözyaşının yanı sıra bazı hastalıklara da “gammaz” rolü yüklenmiştir. Sözelimi, Bürde’sine sevdasını gizleyen âşık tasviriyile başlayan Bûsîrî, onu sanık sandalyesine oturtup birkaç tanık çağırıldığında aleyhinde şahitlik yapmak üzere gelenlerden biri de “hastalık” olur:

فَكَيْفَ تُكْرِحُ حُبًّا بَعْدَمَا شَهِدْتَ بِهِ عَلَيْكَ عُذْرُ الدَّمْعِ وَالسَّقَمِ⁴⁸
Şâhidin varken aleyhte aşkı inkâr neden
Şüphesiz âdil tanıktır gözyaşı hasta beden

Klasik Arap şiirindeki âşık tasvirleri incelendiğinde âşığın yakalandığı hastalıklara bir hayli yer verildiği; bilhassa beniz solgunluğu, yüz sarılığı ve zayıflığın öne çıkarıldığı görülür. Örneğin platonik aşka dair beyitleriyle şöhret bulan Abbâsî şairi İbnü’l-Ahnef, ayrılığa sitem ettiği aşağıdaki şiirinde âşığın ahvalini betimlerken tutulduğu aşk illetlerinden bazılarını da değinir:

يا هَجْرُ كُفِّ عَنِ الْهَوَى وَدَعِ الْهَوَى لِلْعَاشِقِينَ يَطِيبُ يَا هَجْرُ
ماذا تُرِيدُ مِنَ الَّذِينَ قَلْبُهُمْ مَرْضَى وَحَشُو قُلُوبِهِمْ جَمْرُ
وَسَوَابِقُ الْعَبْرَاتِ فَوْقَ خُدُودِهِمْ دِرْزُ تَفِيضِ كَأَنَّهَا الْقَطْرُ
مُتَغَيِّرِينَ مِنَ الْهَوَى أَلْوَانُهُمْ مِمَّا تُجْنُ قُلُوبُهُمْ صَفْرُ⁴⁹

Düş ey hicran düş şu aşkın yakasından
Bırak âşıklar hoşnut olsun sevdadan
Ne istersin onlardan, kalpleri hasta
Gönülleri, aşk oduyla alev alev yanmakta
Süzülür yanaklarından peş peşe damlalar
Katre katre dökülür inci gibi yaşlar
Aşk derdinden soluvermiş renkleri
Kalpteki sırlar sarartmış tenlerini

Bedene ve ruha ârız olan rahatsızlıklar şairlerce âşıklığın zorunlu bir neticesi olarak değerlendirilmiş, âşık “hasta adam” olarak tavsif edilmiştir. Sözelimi

47 Fuzûlî *Dîvânı*, 663.

48 el-Bâcûrî, *el-Bürde*, 5.

49 İbnü’l-Ahnef, *Dîvânü’l-‘Abbâs b. el-Ahnef*, 207.

Saneverî (öl. 334/945) âşıkların hâlini tasvir ettikten sonra bu zümre için şu genel hükmü verir:

فَهَكَذَا الْعُسَّاقُ أَرْوَاحُهُمْ مَرُضَى وَأَلْوَانُهُمْ صُفْرٌ⁵⁰
Böyledir hep böyle dostum ehl-i aşkın ahvâli
Ruhlarında bir maraz var renkleriye sapsarı

Sevdiğine kavuşamayan âşığın müzmin dertleri ve hastalıkları, yaşadığı hâller ve çalkantılı duygu dünyası, Türk şairlerce de benzer şekillerde dile getirilmiştir. Mesela aşk şairi Fuzûlî bir hekim rolüne bürünerek bu amansız hastalığın belirtilerini şöyle sıralar:

Tabibâ kılmişam teşhîs derd-i ışkdur derdüm
‘Alâmet âh-ı serd ü rûy-ı zerd ü eşk-i alümdür⁵¹
(Ey hekim, ben hastalığımı teşhis ettim: Bu, aşk derdidir. Alametleriye şiddetli âh, sararmış yüz ve kanlı gözyaşlarımdır.)

Divan şiirinin bir başka üstadı Bâkî de aşkın kişiyi ne hâle sokup onu hangi dertlere duçar ettiğini kendi hâl-i pürmelalinden örnekler vererek açıklar:

Hâl-i zâr-ı Bâkî-i bî-dilden istersen nişân
Kâmet-i çeng-i dü-tâya rûy-ı zerd-i nâya bak⁵²
(Şayet -aşk derdiyle- perişan olmuş Bâkî'nin bu durumunu gösteren bir işaret istiyorsan; iki bûklüm olmuş çeng gibi boyuna ve ney misali sararmış yüzüne bak.)

Tüm bu belirtiler bedeninde zahirken, âşığın âşıklığını saklamaya çalışması şiirlere konu olmuş; bu çaba şairlerin ittifakıyla beyhude görülmüştür. Bu konuda özellikle sultan şairlerin itiraf mesabesindeki beyitleri kayda değerdir. Mesela Muhibbî'ye göre benzi sararan âşığın tüm sırları yüzünden okunur:

‘İşkî ketm ister Muhibbî lik bakan yüzine
Dir ki ‘âşıkdur anun benzini gör saru-y-ımış⁵³
(Muhibbî aşkı gizlemek ister; ama onun yüzüne bakan “O âşiktir; sararmış benzine bakın!” der.)

Hatâyî mahlasıyla şiirler yazan Safevî hükümdarı Şah İsmail (öl. 930/1524) de kudretli bir muhbir olan beniz sarılığı ve kanlı gözyaşları karşısında aşkı gizlemenin nafil olduğunu söyler:

50 Muhammed b. Ahmed b. Hasen ed-Dabbî, *Dîvânü's-Saneverî*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1998), 46.

51 *Fuzûlî Dîvânı*, 463.

52 *Bâkî Dîvânı*, 248.

53 *Muhibbî Dîvânı*, 1/775.

‘İşkunı gönlümde men dahî niçük pinhân idem
Rûy-i zerd ü eşk-i sürhüm çün güvâh olmuş durur⁵⁴
(Sararmış yüzüm ve kırmızı -kanlı- gözyaşlarım şahitlik yaparken aşkını gönlümde nasıl
saklayabilirim?)

Avnî ise aynı gerçeği, divan edebiyatındaki bazı yerleşik mazmunları⁵⁵ oldukça sanatlı bir dil kullanarak şöyle dile getirir:

Eşk-i sîm ü rûy-i zerdüm nakdini izhâr idüp
Dostum ‘uşşâk içinde beni Kârûn eyledün⁵⁶
(Sevgilim! Gümüş misali gözyaşlarımı ve altın gibi sararmış çehremi açığa çıkararak beni âşıklar
içerisinde Karun’a benzettin.)

Şairlerce aşk derdinin güçlü bir belirtisi sayılan zayıflık da sarılık gibi gerek doğrudan gerek zımmen ispiyoncuya teşbih edilmiştir. Dolayısıyla her iki edebiyatta da aşağıdakine benzer çok sayıda mısra bulmak mümkündür:

كَتَمَ الْهَوَى فَوْشَى النُّحُولِ بِسِرِّهِ⁵⁷
Gizledi aşkını âşik gammazladı sırrını zayıflık

Kimi şairler de aşk sırrın ifşasında zayıflığa özel bir rol vermiş, onu diğer gammazlardan daha güçlü saymıştır. Abbâsî döneminin yenilikçi şairi Ebû Nüvâs’ın (öl. 198/813) aşağıdaki şiiri buna güzel bir örnektir:

أَمَوْتُ وَلَا تَدْرِي وَأَنْتَ قَتَلْتَنِي
فَلَا أَنَا أَبْدِيهَا وَلَا أَنْتَ تَعْلَمُ
لِسَانِي وَقَلْبِي يَكْتُمَانِ هَوَاكُمُ
وَلَكِنَّ دَمْعِي بِالْهَوَى يَتَكَلَّمُ
وَلَوْ لَمْ يُبْحِ دَمْعِي بِمَكْنُونِ حُبِّكُمْ
تَكَلَّمُ جِسْمٌ بِالنُّحُولِ يُتْرَجَمُ⁵⁸

Ölüyorum bilmiyorsun canımı sen alıyorsun
Ne ben âşikâr ediyorum ne de sen anlıyorsun
Gizliyorken aşkımı her lahza dilim ve kalbim
Anlatıyor sevdama damla damla yaşlarım
Gözyaşım ifşa etmese gizli tuttuğum aşkımı
Zayıf bedenim olur onun belîğ tercümanı

54 Şah İsmail, *Hatâyi Divânı*, haz. Muhsin Macit (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 319.

55 Âşığın sararmış yüzü divan şiirinde genellikle altına, gözyaşları ise gümüşe benzetilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Yahya Yüksel, “Divan Şiirinde Para Birimlerinin Gerçek Anlamı Dışında Kullanımı”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 3/1 (30 Nisan 2019), 79.

56 *Fâtih Divânı ve Şerhi*, 307.

57 Şihâbuddîn el-Müsevî İbn Ma’tûk, *Dîvânü İbn Ma’tûk*, thk. Sa’îd eş-Şertûnî (Beyrut: el-Matba’atü’l-Edebiyye, 1885), 70.

58 *Dîvânü Ebî Nüvâs*, thk. Behcet Abdülgafûr el-Hadîsî (Abu Dabi: Dâru’l-Kütübi’l-Vataniyye, 2010), 568.

Son bir örnek vermek gerekirse; Fuzûlî, aşk derdiyle bitap düşen âşığın hâl-i pürmelalini, beden ve ruhen yaşadığı çaresizlik ve hastalığı şu ifadelerle özetler:

Feryâd ki ‘ışk bî-karâr etdi meni
Derd ü gam ile zâr u nizâr etdi meni⁵⁹
(Vah benim hâlime! Aşk beni kararsız kıldı. Dert ve gam ile beni inletip zayıflattı.)

Sonuç

Asırlardır ortak bir coğrafyayı, aynı dini ve benzer kültürel değerleri paylaşan Arap ve Türk milletleri, edebiyat ve şiir sahasında da zengin bir müşterek kimliğe sahiptir. Bu ortak zeminin oluşmasında Arap şiirinin belirleyici bir etkisi vardır. Özellikle Abbâsîler döneminden itibaren Arap şiirini yakından tanımaya başlayan Türkler bu geleneğin şekillendirdiği temalarda çokça kalem oynatmış; bununla birlikte kendilerine has imge, motif ve mazmunlar katarak bu temaları zenginleştirmeyi de ihmal etmemişlerdir. Çağlar boyunca devam eden bu birliktelik geriye devasa bir ortak edebî miras bırakmıştır. Bu miras içerisinde benzer duygu ve ifadelerle işlenen popüler temalardan biri de aşkın gizlenmesi ve ifşası temasıdır. Yaptığımız araştırmalar sonucunda bu temanın platonik aşkın terennümü bağlamında işlendiği ve hem Arap hem de Türk şairler tarafından şaşırtıcı düzeyde bir benzerlikle ele alındığı görülmüştür. Her iki edebî geleneğin yaygın anlatılarına göre âşık, -yahut bu role bürünen şair- aşk derdiyle kederlenir, çileler çeker, türlü hastalıklara yakalanır ve gecelerini kanlı gözyaşları döküp inleyerek geçirir. Tüm bu menfi durumlara karşın âşık derdini anlatıp rahatlamak yerine onu bir sır olarak içinde saklamayı yeğler. Bunun da temel sebebi kınanma korkusudur. Âşığın korkup kaçtığı tip Arap şiirinde “kınayıcı/gammaz” (لَائِمٌ/عَائِلٌ), Türk şiirindeyse “zâhid” ismiyle karşımıza çıkar. Âşığı ele veren ise çoğunlukla kendisi olur. Zira aşk sırrını diliyle itiraf etmemek için azami çaba sarf etse de söz geçiremediği hâl dili onu ifşa eder. Bu paradoksal durumu gören şairler âşığı ifşa eden bu hâllere “gammaz/ispiyoncu” benzetmesi yapmışlardır. Geniş çaplı taramalarımızdan çıkan sonuca göre klasik devir Arap ve Türk şiirinde geçen bu dâhili gammazların en barizleri gözyaşı, âh u enîn, gönül yangını ve bedensel hastalıklardan da beniz sarılığı ile zayıflıktır. Her iki edebiyatta, bedeninde bu alametleri taşıyan âşığın sevdasını gizleme çabası çok sayıda şiire konu olmuş ve bu gayret şairlerce beyhude görülmüştür. Çalışmamızda ulaşılan bir başka sonuca göre bu tema hem Arap hem de Türk edebiyatında asırlar boyunca güncelliğini korumuştur.

59 Fuzûlî Divânı, 784.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akkuş, Mehmet. "Arap ve Türk Edebiyatında Dinî Edebiyatın Müşterekleri". ed. Yalçın Yaman. 271-280. İzmir: Sütun Yayınları, 2012.
- Arlı, Halime. *Hüsn-i Hat Levhalarında Edebî Hikemî Muhtevâ (Türkçe Levhalar)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021.
- Armutlu, Sadık. *Klasik Arap, Fars ve Türk Edebiyatı İncelemeleri*. 2 Cilt. İstanbul: Kesit, 1. Basım, 2021.
- Bâcûrî, İbrâhim b. Muhammed el-. *el-Bürde bi-şerhi'l-Bâcûrî*. thk. Yusuf Ali Büdeyvi. 1 Cilt. Dımaşk: Dâru Menâbi'î'n-Nûr, 1. Basım, 2004.
- Bilkan, Ali Fuat. *Nâbî'nin Türkçe Dîvânı*. Gazi Üniversitesi, Doktora, 1993.
- Çorak, Reyhan. *Klasik Edebiyat'ta Sevgilide Göz, Kirpik ve Kaş Üzerine Benzetmeler*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2002.
- Dabbî, Muhammed b. Ahmed b. Hasen ed-. *Dîvânü's-Saneverî*. thk. İhsân Abbâs. 1 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1998.
- Derman, M. Uğur. *Türk Hat San'atından Seçmeler*. 1 Cilt. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Durmaz, Gülay. *Divan Şiirinde Rind ve Zahid Çekişmesi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2003.
- Ensârî, Müslim b. el-Velid el-. *Şerhu Dîvânî Sarî'î'l-Gavânî*. thk. Sâmî ed-Dehân. 1 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 3. Basım, 1985.
- Erol, Erdoğan. *Sükkerî -Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı-*. 1 Cilt. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1. Basım, 1994.
- Halman, Talât Sait. *Türk Edebiyatı Tarihi 1*. 4 Cilt. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, 2007.
- Hillî, Ebü'l-Mehâsin Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ el-. *Dîvânü Safiyyiddîn el-Hillî*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1993.
- İbn Ma'tûk, Şihâbuddîn el-Müsevî. *Dîvânü İbn Ma'tûk*. thk. Sa'îd eş-Şertûnî. 1 Cilt. Beyrut: el-Matba'atü'l-Edebiyye, 1885.
- İbn Münkız, Ebü'l-Hâris Müeyyidüddeve Necmüddîn Üsâme. *Dîvânü Üsâme b. Münkız*. thk. Ahmed Bedevî - Hâmid Abdülmecîd. 1 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1983.

- İbn Nümejr, Ebü'n-Nedâ Hassân. *Dîvânü 'Arkale el-Kelbî*. thk. Ahmed el-Cündî. Beyrut: Dâru Sâdır, 1992.
- İbnü'l-Ahnef, Ebü'l-Fazl el-'Abbâs. *Dîvânü'l-'Abbâs b. el-Ahnef*. nşr. Antuvân Na'im. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1. Basım, 1995.
- İbnü'l-Hatîb, Ebü Abdillâh Zü'l-vizâreteyn Lisânüddîn Muhammed. *Dîvânü Lisâniddîn İbni'l-Hatîb*. thk. Muhammed Miftâh. 2 Cilt. Dârülbeyzâ: Dâru's-Sekâfe, 1. Basım, 1989.
- İbnü'l-Verdî, Zeynüddîn. *Dîvânü İbni'l-Verdî*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. 1 Cilt. Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, 1. Basım, 2006.
- Kâtîb, Ebü'l-Heysen Hâlid b. Yezîd el-. *Dîvânü Hâlid el-Kâtîb*. thk. Kârîn Sâdır. 1 Cilt. Dımaşk: Menşûratü Vizâreti's-Sekâfe, 2006.
- Köprülü, M. Fuat. *Türk Edebiyatı Tarihi*. 1 Cilt. İstanbul: Ötüken, 2. Basım, 1980.
- Mengi, Mine. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. 1 Cilt. Ankara: Akçağ, 25. Basım, 2018.
- Mütenebbî, Ebü't-Tayyib el-. *Dîvânü'l-Mütenebbî*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru Beyrût, 1983.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. 1 Cilt. İstanbul: L&M Yayınları, 9. Basım, 2002.
- Sıbt İbnü't-Te'avîzî, Ebü'l-Feth Muhammed. *Dîvânü Sıbt İbnü't-Te'avîzî*. thk. D. S. Margoliouth. 1 Cilt. Mısır: Matba'atü'l-Müktetaf, 1903.
- Şah İsmail. *Hatâyî Dîvânı*. haz. Muhsin Macit. 1 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Şensoy, Sedat. "Sıbt İbnü't-Te'avîzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/88-89. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Top, Yılmaz. "Şiirin Ankâ'sı Şirâzî Molla Hüseyin (ö. h.1023-1025/ 1614-1616)'in Gazelleri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 11/11 (01 Aralık 2013), 237-272. <https://doi.org/10.15247/dev.188>
- Yılmaz, Nevin. *Abbâsî İhtilâli'nde Türkler*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2007.
- Yüksel, Yahya. "Divan Şiirinde Para Birimlerinin Gerçek Anlamı Dışında Kullanımı". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 3/1 (30 Nisan 2019), 75-95. <https://doi.org/10.34083/akaded.543128>
- Bâkî Dîvânı*. haz. Sabahattin Küçük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1. Basım, 1994.
- Dîvânü Ebî Nüvâs*. thk. Behcet Abdülgafûr el-Hadîsî. 1 Cilt. Abu Dabi: Dâru'l-Kütübî'l-Vataniyye, 1. Basım, 2010.
- Fâtih Dîvânı ve Şerhi*. haz. Muhammet Nur Doğan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Fuzûlî Dîvânı*. haz. Abdülhakim Kılınç. 1 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Hayâlî Bey Dîvânı*. thk. Ali Nihat Tarhan. 1 Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945.
- Mesihî Dîvânı*. haz. Mine Mengi. 1 Cilt. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020.
- Muhibbî Dîvânı*. haz. Kemal Yavuz - Orhan Yavuz. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Murâdî Dîvânı*. haz. H. Ahmet Kırkkılıç. 1 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Nedîm Dîvânı*. haz. Muhsin Macit. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 2017.

